

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.7(497.13):94(569.4)
ПНР

МИЛЕНА МЕДИЋ
Студентски центар Нови Сад
Нови Сад

ЈЕВРЕЈИ У ВОЈВОДИНИ кратка историја

Сажетак: Јевреји (хебрејски Ибрим, Јизраел, Јехудим) припадају групи семитских народа. Хронолошки гледано, од старог века све до данашњих дана, Јевреји су заузимали, и заузимају значајно место у политичком и културном животу нашег подручја, о чему највише говоре културни остаци што су нам остали, који су постојали и који још постоје као што су: синагоге, гробља, школе, друштва и сл. Све ово говори о животу једног народа на нашим подручју кроз векове, који су културно и духовно обогатили наше подручје.

Кључне речи: Јевреји, историја, Војводина, празници, обичаји, друштва, привреда, здравство, школа, синагога, гробље.

Увод

Јевреји чине јединствен народ који се очувао, иако није имао своју државу две и по хиљаде година, упркос прогонима којима је био изложен, од којих је најстрашнији геноцид у нацистичкој Немачкој у Другом светском рату.

Јеврејска држава створена је за време царева Саула и Давида у XI и X веку пре Христа, распала се по смрти цара Соломона 922 на две: Израел на северу и Јудеју на југу, од којих су прву за-

МИЛЕНА МЕДИЋ

узели Асирци 722, а другу Вавилонци 586. године пре Христа, док су Римљани разорили Јерусалим 70. године после Христа.

Налазећи се на разним странама света, Јевреји се деле на три групе: Сабра, Сефарди и Ашкенази, као и на подразделе на: арабојезичне Јевреје у државама Блиског и Средњег истока, персијске Јевреје, грузијске Јевреје.

Њихов језик иврит (дрвнојеврејски), припада семитској групи семитсо-хамитске породице језика. Прилагођавајући се срединама у којима су живели и наилазили уточиште, Јевреји су на основу иврита створили више новојеврејских језика-јидиш (адаптација германских) ђудезмо и жудесеспањол (романских језика). У пракси су Јевреји двојезичан народ и више језичан народ, јер осим матерњег употребљавају и језике народа међу којима живе (првенствено индоевропске језике, највише енглески).

У свету Јевреја има око 17.731.514, од тога Сједињене Америчке државе највише, око осам милиона, а на нашем подручју за време бивше државе било их је око 64000, а данас у Србији их има око 1300.

Вера им је јудаизам, а своју државу Израел створили су 1948. године. У Русији где такође живе имају своју аутономну јеврејску област у Хабаровском крају.

О јеврејском народу, пре свега о његовој историји писао је Павле Шосбергер, а о томе говоре и његови радови, затим Славко Гавриловић који је обухватио својом књигом „Јевреји у Срему“, период раног деветнаестог века и оријентисао се само на подручје Срема, као и бројни други аутори који су писали своје радове говоривши о Јеврејима и њиховом животу у појединим градовима као: Јованка Дражић која је објавила књигу „Јевреји у Митровици“, Бошко Пауковић „Румски Јевреји“ и сл.

Овај рад представља један сажет приказ историје Јеврејског народа кроз историју. обухватајући подручје данашње Војводине.

ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ ЈЕВРЕЈСКОГ НАРОДА

Јевреји су на Балкану називани разним именима: Јевреји, Ебреји, Ебреи, Јуде, Јудејци, Жудио, Жуђели, Жидово, Жидо, Жиди. Ови наведени називи долазе од хебрејског имена Иврим (пречани) и Јехудим (по једној од две јеврејске државе после деобе 930-586. године пре н.е.). Сам назив Израелити, Израелћани био је коришћен за ознаку углавном верске припадности и долази од хебр. Израел (јеврејске државе која се 930. године пре н. е. поделила и даље постојала под тим именом од 930-720. године пре н. е.).

Жидови (хебрејски Ибрим, Лизраел, Јехудим) су семитски народ, који се већ у XX веку пре нове ере спомињу у клинописним изворима Треће династије из Ура. Касније постоје подаци да су боравили у Малој Азији, Месопотамији, Египту (XV и XII век пре нове ере).

Одлазећи из Месопотамије у Канаан (Палестину) у XVIII веку пре наше ере, јеврејска племена су однела са собом стара месопотамска веровања, митове, традиције, чији су неки елементи после 1300 година ушли у Библију у измењеној верзији (Бог-Творац раја, човека, земље). (Мандић Олег, 1964: 122)

У Канаану, Јевреји су се асимиловали са домаћим становништвом, и почели да се баве земљорадњом.

Асирском најездом на државу Израел 722. године у историји жидовског народа почиње раздобље дијаспоре, и Жидови се селе по целом свету. Они су свуда живели повезано у општинама, подвргнути власти својих верских поглавара-рабина и следили су прописе Мојсијевих закона.

У хришћанским земљама, они су представљали нижи друштвени слој, и морали су се придржавати прописа и закона који су важили само за њих. Они су живели у гетима (одређеним деловима градова) и нису смели да имају земљу. Такав одбојан став био је због тога што су они сматрани да су криви за Христову смрт.

Тако стање друштвене одвојености, која је од Жидова у свакој држави чинила друштво у друштву, трајала је дуго.

По неким изворима Јевреји су се доселили на Балканско полуострво у IV веку п.н.е. за време Александра Македонског.

Александар Македонски је освојио Персијско царство, и међу народима које је освојио била је и Јудеја са Јерусалимом.

Александар и његови наследници успешно шире хеленизам међу Јеврејима, а Јевреји граде нови град на делти Нила - Александрију. Александрови Јевреји су постали носиоци хеленистичке културе на јужним и источни обалама Средоземља.

У I веку п.н.е. римски војсковођа Помпеј кренуо је из Сирије и заузео Јерусалим 63. године п.н.е. Римљани постављају вазала, Ирода Великог, као краља јеврејског народа.

Јевреји су на сваки начин покушавали да се ослободе римског господарства. Почетком I века Римљани постављају своје прокураторе чија владавина доводи до устанка Јевреја против Римљана 66. године (Јеврејски устанак), који је угушен оружаном силом. Почетком 70. године римски војсковођа Тит, освојио је Јерусалим, чиме је јеврејска држава престала да постоји за много векова. У I веку у Палестини се јавља хришћанство.

У току крсташких ратова, латински феудалци у Палестини, оснивају 1055. године Јерусалимску краљевину, коју су 1291. срушили египатски мамелуци и Палестину укључили у састав Египта. (Војна енциклопедија, 513)

Назив Чифут (Чифут-ин) настао је из истог корена (Јехудил) преко турског чифут и персијског „дихуд” и данас је то погрдан назив за Јевреје.

На територији Угарске краљевине било је Јевреја 1890. године, а сматра се да их је било и раније пре доласка Хуна и Авара. Бугарски цар Иван Александар оженио се лепом Јеврејком Саром Теодором. Њихова ћерка Мара удала се за византијског принца Андоника Палеолога.

Почетак XVI века уноси промену на Балкану, јер се појавила Османска сила, а 1526. године (битком на Мохачу) Бачка потпада под турску власт.

Кад су Турци дошли на Балкан били су доста толерантни према Јеврејима, чак је и Јеврејима дозвољено да тргују. По подацима, за време Великог Бечког рата (1683-1699) и после њега, докази говоре да су Јевреји били снабдевачи аустријских царских трупа. Јевреја је било много више у већим местима него мањим.

Било их је у већим центрима (Будим, Братислава, Трнава) где су становали у посебним деловима града-гетима.

Кад су се Турци повукли 1699. године долази до већих досељавања Јевреја у Војводину. Неки градови нису одобрили боравак и насељавање Јевреја на њиховој територији.

У Бачкој (Рацско село 1713. године, Петроварадински Шанац, од 1748., Нови Сад) било је прво место које је 1693. године прихватило Јевреје. Јевреји насељавају Кулу 1709., Сомбор 1735. године, Бач 1736., у Бачком Петровцу 1737. живи 15 јеврејских породица, Бездан 1740., Апатин 1749., Парабућ 1756., Нову Паланку 1771, Каравуково 1776. и Сенту 1783. године.

У Банату је најстарија заједница била у Панчеву, где су се Јевреји налазили још у турско време од 1494-1734. године. Евидентирање првих Јевреја било је у Великом Бечкереку 1747. године, Вршцу 1766., а од већих јеврејских општина основане су оне у Новом Кнежевцу 1718., Белој Цркви 1790., Новом Бечеју 1825. и Беодри (Ново Милошево) 1870. У подацима из 1900. године налазимо јеврејску општину у Перлезу, Башаиду. Нешто мањих јеврејских заједница је било у Меленцима, Српском Итебеју, Ковину, Банатском Аранђелову, Падеју, Санаду, Алибунару, Ковачици, Падини.

На територији Југославије у прошлости, било је 3 етничке групе Јевреја (Сефарди, Ашкенази, Ортодоксни Јевреји). Постојала је и четврта група Јевреја (Романиоти) који су живели у Византији у античко доба. Говорили су грчки, а било их је и у Панонији. Временом су се изгубили, највише међу Сефардима.

1. Сефарди (Сфарад, Хебрејска Шпанија) су потомци Јевреја изгнанника из Шпаније и Португалије у XV веку. Говорни језик им је ладино (јудео-еспањо) мешавина хебрејског и старошпанског језика. Живели су у Србији, Босни и Херцеговини, Македонији, далматинским градовима, Дубровнику. Разликују се од Ашкеназа по изговору хебрејских речи (самогласника), у редоследу молитава и мелодије песама у верском животу и начину одевања.

2. Ашкенази (Ашкеназ-хебрејски Немачка) настањени су у средњој и источној Европи, а има их по целом свету. Њихов го-

ворни језик је јидиш (мешавина хебрејског, старонемачког са словенским речима). Живели су у Хрватској, Војводини, Београду, Босни и Херцеговини.

3. Ортодоксни Јевреји су конзервативна струја Ашкеназа, а ових Јевреја било је нарочито у бившој Аустро-Угарској монархији. Ова група Јевреја строго се држи свих верских прописа и правила који се темеље на „Шулхан Арух” законнику који регулише верски живот, а аутор им је био Јозеф бен Ефраим Каро (1488-1575). Ови Јевреји су имали одвојене јеврејске општине, клаонице стоке, живине и ритуална купатила „микве”. Свештеници и рабини за време верских обреда нису носили одежде а у синагогама нема хорова и оргуља. Ови Јевреји обично носе кафтани, црне шешире, иду покривене главе, а ако нема шешира стављају капице, које се на јидишу зову капеле, а на хебрејском кипа.

У синагогама је бима (алменор) била на средини молитвеног дела, жене су биле одвојене, или су биле на галеријама са решеткастом оградом да се не би виделе из приземља. Неке жене припаднице ове групе носиле су перике.

4. Неолози (неологус) припадали су либералној струји код Ашкеназа, и они су прихватили Шулхан Арух, али су они допуштали неке новине у верском животу, на пример бима (алменор) се налази на челу синагоге, испред арон хакодеша, а не у средини молитвеног дела, а свештена лица су обично за време богослужења носила црну, а у великим празницима белу одежду. У обредима је учествовао хор уз пратњу оргуља, а венчања су одржавана у синагогама, а у молитвама је извршена извесна селекција.

ЈЕВРЕЈИ У ВОЈВОДИНИ (СРЕМУ, БАНАТУ И БАЧКОЈ)

Почетак насељавања Јевреја у Војводини датира се негде од пораза Турака почетком 17 века и турског повлачења са подручја Балкана, односно Војводине. Јевреји долазе из разних крајева Аустријске царевине у Војводини, насељавају се са породицама или већим групама у веће као и мање градове или рударска места. Војводина је почетком 17 века била доста слабо насељена са мало народа.

Долазак Јевреја у Војводину повећао је густину насељености што је било и у интересу тадашње царске власти, иако је у почетку царска власт имала негативан став у погледу досељавања Јевреја у Војводину, дозвољено им је да се населе само на одређена места.

Променивши став у погледу насељавања новог народа у Војводину, царска власт дозвољава да се насељавају разни народи, међу којима су били и Јевреји, па тако почиње досељавање прво Срба 1690, Мађара 1718, Словака 1740-те, Јермена 1739, Немаца 1712 – 1716. Јевреји се прво спомињу у Рацком селу 1693 (данашњи Нови Сад), као први досељеници Војводине и овог места.

Тако се Јевреји насељавају у Бачку, Банат, Срем постепено али њихово насељавање није текло свуда исто. Када су Јевреји дошли у (Рацко село 1693, од 1713 Петроварадински Шанац а од 1748 Нови Сад) саградили су синагогу и имали су своје гробље. Као прва евидентирана породица у Рацком селу била је везана за име Маркус Филип, а поред ње било је још три породице. Веће групе Јевреја насељавају се тако у Рацко село, а неке од њих и по неким другим бачким селима. За разлику од Рацког села, у Суботици, Сомбору било је забрањено Јеврејима да се населе почетком 17 века чак им није било дозвољено ни да преноће.

Почетком 18 века Јевреји су евидентирани у Бездану, Сомбору, Бачком Петровцу, Сенти значи у неким местима где им је било забрањено у 17 веку да се населе. Тако је 1727 обављено у Бачкој жупанији попис становништва а извештај (Catalogus Judaeorum) наводи 7 нових породица Јевреја у Петроварадинском Шанцу, у Бачом Петровцу било је 15 породица 1737, 1736 долазе први Јевреји у Бач, у Бездан 1740, Апатин 1749 Новој Паланци 1771, Каравукову 1776. У Суботици почетком 17 века Јеврејима је било забрањено да се населе па и да преноће, њихов долазак био је само ради куповине на пијаци која је постојала у Суботици. Касније царска власт је била дарежљивија према Јеврејима одобрено им је било да се населе у Суботицу, али само привремено.

Први евидентирани Јеврејин у Суботици био је Јакоб Хершл 1764, а касније се повећава број Јевреја било је чак 15 породица крајем 18 века у Суботици. Не само у већим градовима у

Суботици, Сомбору, Бачком Петровцу, Бездану, Јевреја је било и у мањим местима : Риђици 1 породица, у Новом Селу 1, Футогу 4, Крстуру 1, Пивницама 1, Малом Иђошу 1.

Када је донешен закон о ограничавању склапања бракова код Јевреја тзв. **FAMILIETATENGESETZ** за време Карла III (тим законом је дозвољено само једном мушкарцу у јеврејској породици да се жени). Овај закон није одговарао Јеврејима па су они напуштали оне крајеве где је овај закон строго важио и био контролисан од власти, и насељавали се у јужне крајеве царства где закон није тако био контролисан.

Тада је почело веће насељавање Јевреја у Војводину и то претежно у крајеве слабо насељене. Као и Бачкој, тако је и у Банату већ за време Турске владавине почетком 17 века, било Јевреја. Као први евидентирани Јевреји у Банату били су у Панчеву, где их је било од краја 15 века, а до 1734-те, било их је и у Великом Бечкереку 1747. где се спомиње Јеврејин Јоаким Голдштајн и Моисе Абрахам, у Вршцу Мојсеј Бернхардт. У местима које населе Јевреји, они стварају Јеврејску заједницу, а таквих заједница и то мањих било је у: Меленцима, Српском Итебеју, Падеју и Банатском Аранђеловцу, Алибунару. Јеврејских општина било је у: Новом Бечеју 1825, Белој Цркви 1790, Беодри (Ново Милошево 1870), Ечки, Дебелачи, Остојићеву.

У Срему, као и Банату и Бачкој, Јевреја је било још за време турске владавине почетком 17 века. Не насељавају само већа места, они насељавају и мања места у Срему: Бингулу, Ердевик, Шуљам, Бачинци, Сремску Митровицу (1786 Гргуревце, Голубинце). Места Инђију, Стару Пазову, Марадик насељавају после 1739, када се аустријска војска повлачила из Београда, а Јевреји заједно са њом.

Први Јевреји у Срему забележени су у доба владавине Римљана, затим у средњовековној Угарској, држави којој је припадао и Срем, а нарочито за време турске владавине. Најраније су се настанили у Земуну где их је било већ у 17. веку. За време борбе за Београд, Аустријанци су покупили све земунске Јевреје и 06.09.1688. године депортовали их у Осиек, где се формира први логор у Срему за Јевреје. У Петроварадину се спомиње 1695. године познати јеврејски трговац Арон Хиршл, а 1719. Јевреј Исак.

Имена Јевреја Аврама, Давида и Јакоба спомињу се у периоду између 1721-22. у Шиду, а име једног крчмара 1722. у Руми.

У Руми су Јевреји евидентирани 1831. а било их је и 1732. У Белегишу их има 1751. а 1841. има их у Бингули, Гибарцу, Манђелосу, Чалми, Лежмиру, Дивошу, Ердевику, Бабској и Кукујевцима,

Бачинцима, Јаску, Шуљму, Соту, Визићу, Сусеку, Свилошу, Баноштру, Черевиху, а 1786. их има у Сремској Митровици, Кукујевцима, Голубинцима, Гргуревцима, Мартинцима.

Иако је у Срему била Војна граница, где је Јеврејима било забрањено насељавање и задржавање, Јевреји су били насељени у мањем броју, скоро у свим сремским местима. Још од времена угарског краља Беле IV на челу јеврејске заједнице на просторима Угарске (данас Војводине) стајао је јеврејски судија. Власти су се по питањима у односу на Јевреје обраћале 1743. судији, 1769. јеврејском старешини, 1811. предстојнику, 1850. рабину, а од 1867. предстојнику.

Јеврејске општине (Communitas Judaeorum) била је политичкоуправна организациона јединица. Прва је основана 1748. у Новом Саду, у Парабућу (данашње Ратково), Великом Бечкереку 1760, Суботици 1775, Бездану 1778, Ади 1790, Сенти 1793, Вршцу 1798, Сомбору 1827. и Сремској Митровици 1870. У Војводини је 1940. било 48 јеврејских општина, од којих у Бачкој 35, Банату 8 и Срему 5.

Године 1729. званично је одобрен рад религиозном добротворном друштву (братству) Хевра кадиша (арамејски, свето друштво) у Рацком селу, будућем Новом Саду, а 1748. одобрен је рад првој јеврејској општини (Communitas Judaerum) у Новом Саду. За време владавине цара Леополда I у Угарској 1690. кардинал Колонић је наредио изгон Јевреја из рударских градова. За време владавине Марије Терезије II, уводи се 02.04.1743. нови порез за Јевреје (тзв. толеранцијска такса-taxa tolerantialis) коју су Јевреји прозвали Малкенгел (јудиш: краљичин новац). Цар Јосиф II укинуо је 19.09.1785. за Јевреје овај увредљив порез, а његовом наредбом од 13.05.1781. Јевреји су морали да говоре језиком државе, а наредбом *Systematica gentis Judaeae regulatio* 1783. одобрене су сеобе Јевреја у сва места, осим у рударска.

Угарски сабор је нешто касније, 04.03.1840., донео закон којим је Јеврејима дозволио да се баве свим занимањима, занатством и трговином, да се могу школовати и да поседују земљу. Од 1848. у Пешти и Загребу почињу антисемитски нереди, а Јеврејима је прећено и њихове радње су пљачкане.

Аустроугарском нагодбом из 1867. године Јевреји су изједначени са осталим становништвом. Већ следеће године њима је дозвољено да студирају на универзитетима, да се баве разним занимањима, а имали су и нешто судија, чиновника, адвоката, официра.

Крајем 1895. ступио је на снагу закон којим су Јевреји изједначени са свим познатим вероисповестима Аустро-угарске монархије. То је била тзв. Рецепсија.

На подручју Угарске (данашње Војводине) било је доста синагога (реч грчког порекла и значи куће окупљања, на хебрејском назив за синагогу је „бет Кнесет” или „бет ха Кнесет”). Често се користи и назив „бет хатефила” што на хебрејском значи молитвени дом. Ако се зграде користе и као верско училиште назива се „бет хамидра” (куће знања). Често се користи назив на јидишу „шил” (школа), затим реч немачког порекла „темпл”, док сефарди користе за синагогу реч „ел кал”. Јевреји у Војводини су били углавном Ашкенази и њихове синагоге се не разликују од синагоге Сефарда, а разлике између једних и других је само у редоследу молитве и у понекој мелодији обредних песама.

Синагоге су се обично градиле на некој узвишици. Оне се нису градиле на линијама уличног фронта већ су морале бити увучене неколико метара према дубини порте, а ограда их је одвајала од улице. Неке од њих су грађене у дубини парцела. Зграда синагоге се састоји од предворја, молитвеног дела (дела за мушкарце) и одељка за жене (Мојсије III 12: 1-8).

У предворју, на самом улазу, у молитвеном делу, била је чесма за освежење и прање руку, као и касица за прикупљање добротворних прилога.

У молитвеном делу, на источном зиду (мизрах) који је окренут ка Јерусалиму поставља се свети орман (арон хакодеш) где се држе свици Торе (Свето писмо, 5 књига-Мојсијева). На

вратима светог ормана, са обе стране, постављени су стубови (Јахин са леве и Боаз са десне, Краљеви I, 7, 21).

Застор звани парохет је извезен златном армом а треба да буде пурпурно црвене, плаве или зелене боје, а када су велики празници, беле боје. На њему су извезени мотиви (Јудејски лав), јелена, круне, као и текст на коме је назначен дародавац и датум даривања.

Са леве стране „арон хакодеша” поставља се столица за рабина, са десне столица за кантора (хезена).

У средини простора поставља се проповедница за рабина. Жене не учествују у заједничким молитвама (Мојсије III, 12, 1-8), а седишта за жене се код неолога налазе на „бару конила”-галерија. Обично се у неким мањим синагогама уместо галерија за жене, граде се узвишења у дну синагоге где се поставља седиште за жене. Обично се на фасади или на унутрашњости синагоге стављају неки јеврејски симболи:

1. **Давидова звезда (Маген Давид)**, шестокрака звезда која се састоји од два равномерна троугла, која је симбол јеврејске среће.
2. **Заветна плоча** - две плоче са 10 Божијих заповести (Декалог) стављају се на фасаду синагога, као и на унутрашњости.
3. **Меноре-седмокраки свећњаци**, симбол јеврејског народа и стављају се испред арон хакодеша.
4. **Вечно кандило (нертамид)** се поставља изнад врата арон хакодеша. Они се израђују од сребра и месинга у разним облицима. На столу за читање Торе постављају се чираци разног облика и треба да имају мање од 7 свећи или лампи.

Обреде, односно верску службу, води рабин уз асистенцију кантора (хазера) који пева одређени део молитава.

Многе синагоге су окречене у белу, а унутрашњост синагоге може да се украси разним орнаментима, изузев људских ликова.

Од украса, за украшавање синагоге користе се мотиви појединих стилова, архитектонски украси (релефи, фризови, декорације од кованог гвожђа и мермера). Унутрашњост арон хакодеша је обојена у небоплаву боју, преко које су насликане звезде. Прозори се застакљују витражима, без људских ликова. Клупе, одно-

сно седишта издају се у закуп на поједине сезоне а продаване су и на доживотну употребу.

У Војводини синагоге су грађене веома скромно. Углавном се користе елементи барока, а од 1820. - преовладава класицизам. Крајем 19. века граде се лепе синагоге у Сремској Митровици, Новом Саду, Суботици, Великом Бечкереку, Панчеву, Ади, Сенти, Белој Цркви. На неким синагогама на главном улазу постављају се натписи на хебрејском.

Од укупно 76 синагога и молитвених домова многе су порушене при улазу окупатора. У Бачкој је било синагога у Ади, Апатину, Бачу, Бачкој Паланци, Бачкој Тополи, Бачком Брестовцу, Бачком Банаштору, Бачком Петровцу, Бајмоку, Бајша, Бездану, Црвенка, Чонопла, Чуруг, Ђурђево, Фекетић, Госпођинци, Хоргош, Кисач, Ковил, Куцура, Кула, Мали Иђош, Мортонш, Мол, Нови Сад, Ратково, Пивница, Пригревице, Риђица, Селенча (Сента), Симбаш, Сомбор, Сонта, Србобран, Станишић, Стара Моравица, Стари Бечеј, Суботица, С. Милетић, Темерин, Тител, Товаришево, Врбара (Нова и Стара), Змајево, Жабаљ.

У Банату су постојале синагоге у Банатском Аранђелову, у Бегејцу, Беодри, Чоки, Дебелачи, Ечкој, Кикинди, Меленцима, Мокрину, Новом Бечеју, Новом Књажевцу, Падеју, Панчеву, Вршцу, Зрењанину, Великом Бечкереку.

У Срему је била синагога у Ердевику, и налазила се у једној кући која је након 1947. године продата и дан данас постоји као стамбена зграда.

У Инђији се каже да је у земљишним књигама синагога изграђена на плацу Петера и Кристине Кратз из Инђије, купљеног 1902. Сама изградња била је између 1902. и 1903. године. На истом плацу је била изграђена зграда за рабина. Синагога је страдала од 1941-1945. од пожара, а преостали зидови, као и кућа стана рабина порушене су после 1945.

У Руми као и у Митровици такође је постојала синагога.

Пред Други светски рат било је 54 Јевреја у Старој Пазови. Била је то мала заједница, а 28.03.1903. купили су зграду за синагогу од Ото Катарине у данашњој улици Ћирила и Методија број 2, зк. ул. бр. 26, грунтовни лист број 1000, величина поседа је 9

ари и 41м², зграда и земља. Била је то скромна зграда која је служила верницима до маја 1942, када су Јевреји одведени из Старе Пазове у непознатом правцу. У дворишту зграде био је „шактерај” где се клала живина. Шактер је био и кантор.

У Шиду синагога је изграђена вероватно 1900. У месту је 1920. године било 75, а 1940. 59 Јевреја.

У Земуну ашкенаска синагога је саграђена 1863, а сефардска 1867., а такође у Земуну је постојала ашкенаска и сефардска јеврејска општина. Ашкенаска синагога постоји и данас, али не као верски објекат.

Јеврејска заједница у Војводини

Јеврејска општина (**COMMUNITAS JUDAEORUM**) била је политичко управна организационе јединице. Прва јеврејска општина основана је у Новом Саду, а почела је са радом 1748. У Великом Бечкереку основана је 1760 – те, Суботици 1775, Ади 1790, Сенти 1793, Вршцу 1798.

На челу јеврејске општине налазио се судија, а сви Јевреји потпадали су под јурисдикцију јеврејске општине. Судија је бирао из јеврејске заједнице сваке године, а изнад њега налазио се Магистрат односно градоначелник, коме је био одговоран. Јеврејска општина постаје јеврејска вероисповедна општина (израелитска вероисповедна општина) односно верска општина, када је донесен Закон о еманципацији 1867 и рецепцији 1895. Овим законима су све вероисповести у Аустро-угарској монархији изједначени. Јеврејске општине водиле су рачуна о богослужењу, верској настави, верским пословима, о школама, лечењу.

Када је створена краљевина СХС 1.12.1918 све јеврејске општине су се ујединиле у савез Јеврејских вероисповедних општина Краљевине Југославије 1.07.1919, а 1952 савез мења име у савез јеврејских општина у Југославији. У неким местима као Новом Саду, Суботици, Земуну, Сомбору, Панчеву, Сенти, Кикинди и данас постоје јеврејске општине.

Јевреји у Војводини од 1740 до 1941

Положај јеврејског народа у Војводини, која се налазила у саставу Аустроугарске монархије није био ни мало лак. Царица Марија Терезија је 1743 знатно отежала положај Јевреја када је увела порез за Јевреје: толеранцијску таксу (**TAXA TOLERANTIALIS**). Јевреји су овај порез називали малкенгелд (јидиш: **КРАЉИЧИН НОВАЦ**), а порез је из године у годину повећаван, да би цар Јосиф II 1785 укинуо овај порез, да би тиме олакшао положај Јевреја. Укунувши стари порез увео је нови који се називао „Камерална Такса” који је цар Фердинанд V укинуо 1846. Следећу наредбу коју је Јосиф II донео је: Да Јевреји морају говорити језиком државе, а хебрејски језик само да се говори у синагогама. Али одобрено им је похађање средњих школа бављење земљорадњом, уметношћу (**TOLERANZPATENT**).

Касније је наредбом од 1784 Јевреји су морали да говоре немачки језик, и да обавезно имају основну школу. Нова наредба „**ZUM VERMEIDUNG ALLER UNORDNUNGEN**” од 1787, приморала је Јевреје да морају да употребљавају обавезно немачка презимена и имена. Имена и презимена су сами бирали, морали су их обавезно користити од 1788. Одлуком Угарског сабора од 1840-те Јевреји су могли да се баве свим занимањима, занатима да поседују трговине, фабрике и земљу. Мађарска револуција 1848 довела је до антисемитских нереда у Пешти, Загребу, а јеврејске радње су пљачкане, а Јевреји су протерани из Пеште.

У Новом Саду страдала је синагога, зграда јеврејске општине, болница. Јевреје су за време револуције имали симпатије према мађарским устаницима, а као казну тога Фрања Јосиф I је 20.09.1850 донео је одлуку да Јевреји морају да плати 1500 форинти глобе. Аустро-угарском нагодбом од 1867 Јевреји су изједначени са осталим становницима односно, израелска вера је била призната и изједначена са другим признатим вероисповестима.

После 1867 Јеврејима је било допуштено студирање на универзитетима, бављење разним занимањима а значајна места у друштву: официри, адвокати, судије све више заузимају Јевреји, као и важна места у новчаним установама, осигуравајућим заводима, банкама.

После 1900 Јевреји су прелазили на католичку веру : то су били ретки случајеви, којима су допринели мешовити бракови, заузимање високог места у друштву, напредовање у другим службама. Стварање СХС 1918 Јеврејска општина ради под називом „Јеврејска вероисповедна” (Богоштовна) општина.

У новој држави СХС Јевреји су били равноправни са осталим народима, који су у њој такође живели. Убиством регента Александра 9.10.1934 Јевреји су оптужени као симпатизери свега што се десило, а новине „Застава”, „Јединство”, које су излазиле у Краљевини оптуживеле су Јевреје. У безизлазној ситуацији, Јевреји су добили решење о напуштању земље и то само они који нису имали решено питање држављанства.

На прагу II светског рата, Јеврејима је забрањено уписивање у средње школе, универзитете, а ограничено им је право обављања трговине прехранбеним производима.

Окупацијом земље 1941 ступио је на снагу: „други Јеврејски закон из 1939” на основу којег су окупатори забрањивали Јеврејима да се запошљавају, школују, распоређујући их у радне јединице и логоре. Мађарске окупационе власти у Бачкој почели су да хапсе Јевреје у Новом Саду, Старом Бечеју, Србобрану , а 1942 убијено је доста Јевреја, претпоставља се 1200. Са њима хапшени су и Срби, а судбина 2000 Срба била је слична као и Јевреја.

Две године касније Мађарска влада је донела одлуку да Јевреји морају обавезно да носе жуту траку како би се препознали, а њихова имовина је одузета.

Одлуком мађарске владе 1944, Јевреји су депортовани у друге крајеве Југославије, влади није било битно ни здравствено стање, ни пол, ни старост, било је битно само да си јеврејске националности. Када је ослобођена Војводина октобра 1944, сви ови закони против Јевреја престали су да важе, а после Другог светског рата много Јевреја се сели у Израел, где је створена њихова нова, прва држава.

Празници код Јевреја у Војводини

Војводина је била насељена Јеврејима који су припадали следећим групама : ашкеназима и ортодоксним Јеврејима. Група Јевреја који су припадали ортодоксима више су се држали прописа и обичаја, а то је говорила и њихова одећа : мушкарци су носили тамна одела (кафтани), црне шешире са ширим ободом, браду и зулуфе.

Не само у облачењу, Јевреји су се строго придржавали исхране. Исправна храна се код њих звала кошер. То је била она врста хране где је масна храна одвојена од млечне хране, а нису се могле ни спремати, кувати ни користити заједно. Од млечних производа Јевреји користе: млеко, јогурт и млади сир. За исхрану се користила риба, а није се користила свињска маст, као ни маст од дивљачи, већ само живинска и гушчја. Поврће, воће, јаја могли су се користити у зависности од потреба, као и кафа и чај. Алкохолна пића су дозвољена.

Стручно лице (оспособљену за ту врсту посла) клало је стоку, живину, контролисало вино. Месо се продавало у кошер меса-рама. Јеврејска позната јела су: пасуљ са гушчијим месом, ричет – печена риба, колачи од мацеса (кугли).

Код празника најзначајнији је шабат (**ЈИДИШ, ШАБАТ, СУБОТА**). Код Јевреја то је дан одмора, молитве. Починје петком кад сунце зађе, и траје до суботе до заласка сунца. Код Јевреја је обичај да већ послеподне у петак, породица иде у **МИКВЕ** (ритуална купатила). Обично постоје два купатила, једно женско, друго мушко, а ако их нема, одредило би се кад се купају жене, а кад мушкарци. Када почне субота, петком увече жене спремају вечеру, а мушкарци иду у синагогу. Петком увече следи свечана вечера, а суботом када се дође из синагоге - свечани ручак.

Хебрејски знак покајање – **ЈОМ КИПУР** (или други дан) је у септембру евентуално првих дана октобра. У предвечерњим часовима службом у синагоги „**KOLNIDREN**” пева се песма и тако почиње овај дан. Тог дана се пости не једе се ништа, не пуши се. У синагоги се окупљају сви Јевреји, а у знак сећања на мртве одржава се молитва умрлима (**MAZKIR**).

Нова година или почетак године (**ROS HASANA**) почиње у септембру. Овај празник траје два дана. Тада се дају и размењују поклони, једни другима желе све најбоље за наступајућу годину. Та два дана се не ради, радње су затворене и не похађају се школе.

Празник ослобађања Јевреја из мисионарског ропства **PE-SAN (Пасха)** траје осам дана и спада у пролеће. Тих осам дана једе се мацес (хебрејски бесквасни хлеб). Уочи песхана у кући се прави велико спремање, чита се књига – хагада са пуно прича и песама.

SAVUOT (Јидиш: svues, празник седница) добило је име зато што се слави седам седмица од другог дана песаха (другачије празник жетви). Синагога се у знак овог празника украшава цвећем и зеленилом.

У знак лутања Јевреја пустињом после бекства из мисионарског ропства слави се **Сукот (хебрејски, шатор или колиба)** који траје девет дана, а обично спада крајем септембра и почетком октобра. У двориштима синагоге прављени су шатори (суке) са зидовима од јуте, а кров је прекривен трском. Девог дана, из ормара (Арон Хакодеша) све су торбе извађене и носи се у поворци, а деца их прате и носе плавобеле папирне заставе са златном Давидовом звездом. У синагогама се користи букет од четири врсте биља **ARBA MINIM** (на хебрејском 4 врсте) који се држи са обема рукама, а верник га је тресао према четири стране света: исток, запад, север, југ. То су следеће врсте биља: палмина гранчица, гранчица мирте, гранчица врбе уз један плод цитруса.

Један празник који се слави као сећање на победоносно ослободилачку борбу јеврејских народа против хеленистичких завојевача знао се: **ХАНУКА**. Тада је за време владавине Антиоха Епифана IV – Јуда Макаби (Хебрејски чекић) на челу војске ослободио Јерусалим. Празник се слави у децембру. Тога дана се у земљи пале свеће у школама се приређују приредбе. По легенди, и Јуда је у храму нашао уља за кандило, које је упаљено у светилишту храма, тако је горело осам дана (сам празник траје осам дана) и због тога се за време празника свако вече (осам дана) пали свећа више у Менори која има осам кракова.

Весео празник као знак спасења Јевреја од уништења за време владавине персијског цара Ахашвероша (**КСЕРКСА**) био је **PURIM** (хебрејски коцкар). Назван је „коцка” јер је коцком одлучен напад на Јевреје. Жене уочи овог празника посте у знак сећања на царицу Естеру (Јеврејка по пореклу) која је имала значајну улогу у спасењу Јевреја. Празник се обележава у марту или априлу, а организују се забаве и приредбе у школама.

Обичаји Јевреја у Војводини

Када се роди мушко дете код Јевреја оно се обрезује (хебрејски: **БРИТ/МИЛА**-савез обрезивања). То обавља стручно лице „Моел”. Церемонија се обавља у синагоги. За разлику од мушке деце, женска деца осмог дана после рођења добијају име.

Када се напуни тринаест година живота свако мушко дете има право да учествује у службама (молитвама), као и у читању светог писма (Торе). Ова церемонија је носило име Бар Миква. Када се обави ова церемонија у синагоги, приређује се гозба у кући слављеника. У кући се примају гости а слављеник добија поклоне. За разлику од мушкараца који стичу пунолетство од тринаест година, девојке га стичу од дванаест година старости. Првог дана Шавуота девојке се свечано обуку и иду у синагогу. Рабин држи говор у синагоги тог дана о значају жене у јеврејском друштву и њеним обавезама, дужностима. После се организује гозба у кући слављенице и она добија поклоне од гостију.

Венчање (хебр: hatuna, јидиш hasene) обично се када двоје младих склапају брак, обавља у синагоги, у дворишту синагоге, у кући или неком другом простору. Балдахин (хупа) је симбол будућег дома младих. Она је на видном месту. Младожењу одводе до балдахина отац и будући таст, а младу мајка и свекрва. Затим младожења доводи младу до хупе и даје јој прстен. Свештено лице даје свој благослов за брак, млади брачни пар пије вино само из једне чаше, која када се испразни, баца се на под. Потписује се брачни уговор и брак је склопљен.

Сахрана (хебр леваја) је такође један од обичаја о коме бригу води друштво **Hevra Kadisa** (арам: Свето друштво). Оно води бригу око сахране, а мушкарац - покојник се обуче у белу

платнену мртвачку одећу, мантил, гаће, чарапе, капу и умота се у шал, а жена покојница има мараму на глави и умотава се у чаршав. Мртвачки сандук је скроман: од обичне даске, без боје (није фарбан).

Када се мртавац сахрањује (хебр: **кевур**) читају се молитве „Ел мале Рахамим” (хебр: Боже који си пун милосрђа) и Кадиш (Арамејски цвет). Сви присутни, када се сандук спусти у земљу, бацају три грумена земље у гроб. Побожни Јевреји цепају одећу са уже родбине која се такође баца у гроб са сандуком заједно. Због жалости, изузетно побожни Јевреји седам дана не излазе из куће, не иду у продавнице. Набавку хране обавља уместо њих посета која им долази у кућу. Жалост траје 30 дана (**јидиш Slajsem-тридесет**).

Друштва и удружења Јевреја у Војводини

На подручју данашње Војводине, Јевреји су основали много друштава, културна, певачка, спортска. Свака од њих била су значајна за одређену сферу интересовања, као рецимо добротворно друштво „**Хевра кадиша**” (арамејско свето друштво) које је било и религиозно и добротворно. Корене овог друштва налазе се још у античкој јеврејској држави, а циљ овог друштва је: посета болеснику, набавка лекова, помоћ сиромашнима, сахрањивање мртвих, одржавање гробља у местима у којима су постојала. Власти нису увек биле толерантне према овом друштву.

Ових друштава било је у следећим местима у Војводини : у Великом Бечкерку 1764, у Бездану 1779, у Суботици 1790, Новом Бечеју 1826, а касније у 19 веку било је и у Ади, Бачком Петровцу, Бачкој Паланци, Сремској Митровици, Мољу.

У Сенти 1835, Беликом Бечкерку 1858, Сомбору 1871, у Новом Саду 1878, Кули 1890 основано је Јеврејско добротворно женско друштво (добротворна женска задруга, **Frauenverein**). Од спортских друштава значајно је било „**Јуда Макаби**” (јуда чекић) а добило је име по јунаку који је ослободио Јерусалим од хеленистичких окупатора (167 пре.н.е). Чланови овог друштва били су углавном Јевреји, а секције овог друштва биле су: ногометна, рвачка, бокс, гимнастика.

Од омладинских друштава треба истаћи „**Јехуда Халеви**” које је основано у Новом Саду 1919. **Тарбит (хебр: култура)** основано је као секција у оквиру Јеврејског народног савеза у Новом Саду 1923, а предмет изучавања овог друштва је била су: јеврејска култура и језик.

Иврија (хебр: јеврејство) основано је 1923 и добило је одобрење од министарства унутрашњих дела за рад. Друштво је проучавало историју Јеврејског народа, идеологију ционизма, јеврејску књижевност.

У Новом Саду 1930.г. основано је омладинско друштво „**Хашомер Хацаир**” (хебр: **млади стражар**) које је учило и васпитавало омладину за заједнички живот у друштву, као и припрему за корисна занимања, учењу јеврејске историје.

Ционистичко удружење, којем су дали одређени правац интелектуалци из руског заробљеништва звало се: „**Теодор Херзл**”. Приоритет овог друштва и његовог учења је : признавање Јевреја као националне мањине и изградња старо – нове јеврејске домовине у Палестини. Ових друштава било је у Митровици и Руми.

Друштво „**Месна ционистичка организација (МЦО)**” основана је у Новом Саду, **женска секција (НЦО)** или **VERIF** основана је 1933. у Новом Саду, **Нова ционистичка организација**” основана је 1933. у Новом Саду.

Од певачких друштава у Војводини истакнути значај имала су: **Хаземер (хебр: мелодија, песма)** које је основано прво у Новом Саду 1923, а свој први концерт имало је 1924 у јеврејској синагоги у Новом Саду.

Друштво „**Хашира**” (хебр: песма) основано је 1934 у Новом Саду, а своје прве наступе имало је у новосадској синагоги.

У Сомбору основано је 1906: „**Сомборско израелско певачко друштво**”, у Панчеву је основано „**Синагогално певачко друштво**” 1886, у Вршцу „**Синагогално певачко друштво**”, 1885.

Од хуманитарних друштава значајна су: „**Кора хлеба**”, „**Дечје обданиште**”. Дечје обданиште основано је 1925 захваљујући јеврејци Јелени Кон. Захваљујући финансијској помоћи Јелене и њеног супруга Јосипа, друштво је помагало деци, организо-

вало је много културних, добротворних, представа. Захваљу-јући помоћи друштва, организовано је гостовање Артура Рубинштајна 1929, Бронислава Хубермана 1928.

Привреда и здравство Јевреја

Војводина је била значајно привредно подручје, а Јевреји су се укључивали у привредни живот Војводине и то највише у Бачкој, где су били јаки центри: Нови Сад, Суботица, Сомбор, у Банату је био Велики Бечкерек, а у Срему је то била Сремска Митровица и Рума.

Као занимања у којима су се Јевреји истицали била су израда сирћета, алкохола, трговина кожом. Браћа Кенигштетлер основали су 1881 фабрику сирћета у Новом Саду, Новосадско сапунијско удружење основано је 1871, којег је 1917 купила фирма Јакоб Шицер и син. Оно је 1927. променило назив у Албус - творница сапуна ДД, коју је водио Аладар Сеге, Шицеров син. Прве фабрике на тлу Војводине биле су у власништву Јевреја а то су следеће: Прва југословенска хемијска фабрика ДД (Берковић, Рајнер), Војвођанска ливница ДД (Вајскопф), Новосадска Ливница ДД (Дајч и Костић) трговина бициклима и шиваћим машинама Бене Форгач велетрговину, кратке и нирбершке робе код „Плавог коња”, трговина прехранбеним производима, поврћем, воћем месом.

У Суботици се почетком 19 века помиње трговина грађевинским материјалом, трговина дрветом М.Фрајденберга, гвожђара А. Валија, парни млин браће Хоровиц, фабрика сапуна, козметике и парфема „Ерика” од Мора Шпорера, фабрика сапуна „Ница” М. Бека, фабрика бомбона и чоколаде Ђуле Брумера која је основана 1904, затим ферум ДД, за израду и оправку вагона (директор Коломан Штајнер), „Север ДД” за израду електромотора (директор Эрне Ирге), „Фако”-фабрика чарапа (директор Арпад Хитер), „Мека” – фабрика тепиха (директор Шандор Ингус). Значајне су биле и фабрика чарапа у Апатину (директор Шефер) и у Врбасу (фабрика уља „Лењи”).

У Банату је у Великом Бечкереку основана фабрика квасца и штирка Самуела Гутмана, фабрика шибица Исака Полака. У

Великом Бечкереку, основана је и штедионица 1872, а њени оснивачи су Самуела Фрајнда, Морис Верман, Самуел Екштајн, К Улман. Као деоничари и руководиоци управа Јевреји су учествовали у Торонтолској штедионици, Општој привредној банци која се звала „Мајерова банка”, Пучкој Банци. Приватне банке су имали: Хуго Денеш 1909, Микша Штајнер 1909, Јожеф Ледерер 1907.

Највећа фабрика шећера постојала је у Великом Бечкереку, која је престала са радом немачком окупацијом 1941 а која је основана јеврејским капиталом, фабрика бомбона на челу са Гезом Гросом, „Амброзија” – фабрика бомбона, кекса, конзерви. Све ове фабрике основане су јеврејским капиталом у Великом Бечке-реку. Основани су и угоститељски објекти у В.Бечкереку: „Киоск” – оснивач Игњац Рајхентал, „Касина” – оснивач Леснер.

Лекарски позив заузима важно место у животу Јевреја, а бити лекар значило је заузимати значајно место и углед у друштву. Код Јевреја, значајно место заузимала је анатомија и хирургија. Лекар на хебрејском се звао „Рофе”, а свака јеврејска општина имала је свог лекара који је водио бригу о припадницима те општине. Дешавало се да једна општина има два или више лекара.

На универзитету у Бечу, Јевреји су обично завршавали студије медицине, а после стицања звања лекара, враћали су се у Војводину где су се запослили.

У Војводини постојало је и друштво **Хевра Кадиша (арамејски: Свето друштво)** које је бринуло о породицама, набављало лекове за болесне, издржавало је сиромашне лекаре који су бесплатно лечили припаднике заједнице, првенствено сиромашне.

Поред Хевре Кадише постојало је и друштво „**Бикур Холим**” (**хебр: брига за болесне**) које је такође бринуло о болесницима, њиховој исхрани и лечењу.

Први лекари евидентирани су у: У Петроварадину 1818. и звао се Игнац Кухе, У Новом Саду 1833. др Јонас Бауер, у Суботици 1832 др Милер Јакоб, у Сремској Митровици др. Едуар Ледерер и др Јосип Резенцвајг.

Прве жене - лекари у Војводини помињу се 1906. године и биле су: др Регина Фишер Кон из Великог Бечкерекa и др Ида

Сендер из Велике Кикинде. Развојем здравства, граде се болнице у: Новом Саду, Сенти, Суботици. Јеврејска болница у Сенти изграђена је 1867, а у Новом Саду 1801.

Болница у Новом Саду радила је до јула 1849, када је страдала од пожара за време бомбардовања у току револуције. 1848/1849.

У Суботици је основана очна клиника 1884, а њу је основао др Натан Фојер, а после њега др Адолф Вилхајм.

У периоду од 1920 – 1923. основана је у предграђу Суботице болница др Бернат Сингер. Названа је по суботичком рабину, који је био изузетно поштован у Суботици. Болница је примала болеснике не само из Суботице, већ и из других крајева Војводине. Сиромашни Јевреји за лечење у овој болници нису ништа плаћали. Болесници који су плаћали лечење, уплаћивали су трошкове лечења у болнички фонд, као и јеврејске општине, као и многи донатори а болница је тако подмиривала своје трошкове. Престала је са радом 1944.

Поред болница основани су и санаторијуми у: Сенти-санаторијум Андола Гликста основан је 1915. године, у Новом Саду 1920-1942. основан је приватни санаторијум, а његов оснивач био је др Александар Шосбергер, у периоду од 1937. до 1941. радио је и санаторијум др Артура Холендера, у Суботици санаторијум „Парк” др Имреа Вилхајма, а између два рата 1918-1941 санаторијум чији је оснивач био др Золтан Хајзлер.

Поред болница и санаторијума треба споменути још једну битну установу, а то је **дом за старе и сирочад** основан 1897. у Сомбору је захваљујући др Мавру Шпицеру који је поклонио доста земље за његово одржавање, а радио је све до 1944 до депортовања Јевреја.

Уточиште за старе и сирочад основано је у Новом Саду 1930 год, а до коначне изградње велелепног дома дошло је 1891. Пројекат за ову установу урадио је архитекта Никона Хандлер. У дому су долазили људи не само из Новог Сада, већ из целе државе. Капацитет дома био је 80 места, односно примао је 45 старих особа и 30 до 35 сирочади. Дом је радио до 1941 односно до 1944

када су Јевреји депортовани из Новог Сада, и дом прешао у надлежност мађарских окупационих снага.

Такође не би требало заборавити ни Јевреје апотекаре. У Војводини која је била у саставу Аустро-Угарске Монархије у 19 веку, било им је забрањено да се баве апотекарством, а после 1860 им је то одобрено. Тако се оснивају апотеке: апотеку Свети дух купио је 1869 Мориц Брамер у Новом Саду, у Сенти је отворио апотеку Ерне Хофман, а апотеку „Свети дух” у Темерину откупио је Шома Видрих 1864.

Прва жена апотекар у Војводини била је Јелена Халмот Сеге.

Школа, настава, штампа

Јевреји су били доста писмен народ, морали су да знају да читају верске књиге, да пишу. Поводом тога основане су јеврејске - верске школске установе за основну и средњу верску наставу, а те установе издржаване су на рачун појединих јеврејских заједница.

За образовање деце ангажовани су учитељи, који су путовали из једног места у друго, или су радили приватно за једну богату јеврејску породицу., учећи њихову децу. У Петроварадинском Шанцу се 1743 спомињу **LUDI MAGISTERA** - односно учитељи, који су учили децу имућних Јевреја.

Ови учитељи су морали да знају хебрејски језик, а поред хебрејског морали су да знају и друге стране језике, као и да поштују верске прописе и обичаје. Наставу су учитељи одржавали у приватним кућама, евентуално синагогама. Тамо где учитеља није било, рабини су преузимали њихова места. Касније, критеријуми за учитеље су били строжији, морали су да имају одговарајући стручну спрему за та занимања. Први јудејски учитељи у Срему спомињу се 1755, у Земуну 1755. Касније их је било и у Бачкој и у Банату.

Пошто је рад учитеља био отежан, јеврејске заједнице су организовале рад својих школа. Језик у школама био је хебрејски. Касније, 1826.г. језик у школама био је мађарски, а од 1921. српско-хрватски. Таквих школа било је 47. У Новом Саду радила је хебрејска основна школа 1802 године, а у оквиру ње 1887. ради и

библиотека. Због квалитетног образованог стручног кадра, много деце других националности похађали су јеврејске школе.

Поред школа, основана су и забавишта: прво забавиште основано је 1934, а трошкове његове градње сносила је Паула Шосбергер. У забавишту деца су морала да се облаче исто, носили су кецељице беле боје са плавом звездом на левом делу кецељице. На цепу који се налазио на средини кецељице, ручно су извезена имена деце.

На тлу Војводине, у новинарству и штампарству Јевреји су били недостижни. Први Јеврејин у Великом Бечкереку био је уредник једног листа, али на немачком језику.

У Новом Саду Јевреји су 1882 учествовали у издавању педесет и три часописа и новина, у Суботици чак сто тридесет и три часописа и новина, у Великом Бечкереку је излазило четири новина, а у њима је било четири Јевреја који су били њихови издавачи.

Часописи и листови излазили су на српском, мађарском, немачком, у Новом Саду (13) на српском, мађарском, немачком језику, у Новом Бечеју (1) на мађарском, у Земуну (1) на француском. Сви ови листови који су покренули Јевреји имали су различиту намену, неки религиозну, неки су се бавили локалним проблемима јеврејских заједница, а неки чак ционистичку (покрет који је крајем 19 века узимао замаха међу Јеврејима у свету, који се залагао да се обнови античка јеврејска држава на територији библијског Израела), као и ревизионистичке (покрет који се залаже да се успостави јеврејска држава на историјским територијама Палестине и Трансјорданије).

У Новом Саду су излазили следећи часописи: Евен, Хајарден (хебр: друга страна Јордана-Трансјорданија), **ZSIDO**, **ELET** (јеврејски живот), **ZSIDO U JSAG** (јеврејске новине), **JUDISCHES VOLKSBLAT** (јеврејски народни лист), **Јеврејски општинар**, **Јуда Макаби** (службени лист Јуда Макабија), Макаби спорт (лист за спорт и културу), **Тагар** (хебрејски бојни позив, посклич, **HA-IVRI** (јеврејин), **OLAMENU** (хебр наш свет) у Новом Бечеју, Израел **JUDISCHE WOCHENSCHRIFT VON MARTEF** (јеврејски часо-

пис од Мартефа који је излазио у Бачкој Тополи, **AUTONOMIA** (самоуправа, аутономија) који је излазио у Суботици, **SOFE** (хебр: извидник, скаут), **Јеврејски Весник** (јеврејски лист за опште интересе јудејства), **JUDEA** (хебр: име покрајине у античком и модерном Израелу), **HASOMER HASAIR** (хебр: млади чудар, стражар), **SZOMAT** (субота), **Јеврејски алманах** (излазио је у Вршцу).

Окупацијом земље 1941. престала је издавачка делатност Јевреја која почиње поново после Другог светског рата 1945

Занимање Јевреја у Војводини

Јеврејима је после 1690. било забрањено насељавање у градовима и већим местима, затим да се баве неким професијама (златарски и печаторезачки занат), а било је проблема и са трговцима старим гвожђем (1767-1775) и са сапунџијама. Јеврејима је у почетку било забрањено бављење земљорадњом. Они су били скромног имовног стања. Међу њима било је више просјака (Мендицус). Главно занимање им је било торбарење (saccarius). Тако су постали тзв. Јевреји са фрулом, који су обилазили села и свирали увек исту мелодију по угарским градовима. Било је и занатлијских кројача (sartor), кочијаша, кириџија (auriga) и слугу.

Говорило се да су неки Јевреји 1736. били и сточари, па и вашарски трговци који робу продају по вашарима. Такође наилазимо и на трговце кратком и мешовитом робом (munitarium), као и на посреднике (proscenata), скупљаче, трговце кожом (colector coriorum) и (qvestor corior), и трговце крпама (latinarium).

Године 1744. спомињу се Абрахам Фелчер-хирург (chirurgus) и књиговезац Абрахам Лебл (kompaktor librarum) којег су звали још Бух-бинтр. Код Јевреја имамо још и друга специфична занимања: шахтер-ритуални кољач стоке и живине, кантор-црквени појац, а од 1743: луди магистер-народни учитељ, који ће се касније постати деценса-учитеља. Крајем 18. века Јевреји су златари и печаторесци. Трговина кожом, старим стварима, обућарски занат, сечење дувана, држање крчми, печење ракије су занимања која се појављују у угарско време код Јевреја.

Почетком 19. века, Јевреји се баве велетрговином: мирођије, житарица, брашна, пољопривредних производа, алкохола, ли-

кера, израђивањем кишобрана, лула, капа, они су и обућари, молери, фарбари, стаклари, израђивачи вата, крчмари, а извори говоре и о власницима јавних кућа. У овом веку има и дипломираних лекара, бабица, али апотекара још нема. Угарски сабор је Јеврејима 1840. године дозволио да се баве свим занимањима, да буду власници некретнина, оснивају занатске радионице и фабрике, па и да буду уметници. Законом о еманципацији 1867., када је постигнута Аустро-Угарска нагодба у Аустро-Угарској монархији, Јевреји су изједначени са осталим народима, добили су право да се школују, примани су на универзитет, бавили су се и разним другим занимањима. Они оснивају и велетрговине, банке, осигуравајућа друштва, залагаонице, мењачнице, баве се увозом и извозом, постајали су чиновници и судије. После 1867., па све до 1918., Јевреји су добили права да се баве трговином, као и да буду занатлије, банкари и уметници. Када је основана Краљевина Југославија 1918.год. Јевреји су у Војводини добили право да се баве занимањем којим желе.

Јевреји од 1945-1945

Јевреји у Војводини од 1941 до краја 1944 имали су доста тешку судбину. Наша земља за време окупације је окупирана и подељена је на окупационе области, тако да се Војводина нашла под Мађарском и Немачком окупационом зони.

Бачка је била под Мађарском окупацијом, а Нови Сад је окупиран 13.04.1941. доласком Мађарске војске. Мађарска војска заузела је градове: Сомбор, Кулу, Темерин и уништавала је Јеврејска гробља, споменике. Јевреји су одвођени на присилан рад у Нови Сад, Суботицу, Сенту, Сомбор, а присилан рад је трајао и више од четири недеље.

Логори смрти (тзв. помоћна радна служба) узимана су разна годишта, без обзира на узраст од 20 до 65 година. Одвођене су у окупирану Украјину, Борски рудник, Румунију, Чехословачку а неки су остајали и на територији уже Мађарске. У већим градовима од 1941, од Јевреја је наплаћивана тзв. **Контрибуције** назване „помоћ мађарским хонведима”. Те новчане суме тражене су и наплаћиване од Јевреја и нису свуда биле исте.

У Новом Саду износиле су 50 милиона динара, у Суботици 1260000, Сенти 1200000. Од 4 - 29.01.1942. у Шајкашкој, Старом Бечеју, Новом Саду спроведена је рација на Јевреје и Србе. 19.03.1945. донета је наредба Мађарског краљевског министра унутрашњих послова број 6163 од 7.04.1944. којом су интернирани сви Јевреји у Бачкој и одведени у логор у Бачку Тополу.

Наредба број 1270/44 забрањивала им је путовања, наредба број 1244/44 забрањивала им је ношење жуте траке, а наредбом 1600/44 секвестрирана је имовина свих бачких Јевреја.

Крајем априла 1944 Јевреји су одвођени у раним јутарњим часовима из својих кућа у логоре: у Суботицу, Бачку Тополу, Бају, а одатле у логор смрти у Аушвиц. Аушвиц је био као логор погубан за Јевреје. Деца старији, болесни одведени су одмах у гасне коморе, убијени и спаљени у крематоријумима. Они који преживе, обично су умирали од глади и болести.

У Банату 14.04.1941. немачке окупационе снаге и фолксдојчери хапсили су богатије и угледније Јевреје. Они су мучени и убијани, а њихова гробља и синагоге су уништавани. Формирана су три логора: у Петроварадину (В. Бечкерек, Зрењанину), у Новом Бечеју, Панчеву. Група Јевреја која је била у логору у Петрограду, пребачени су у Београд 18.08.1941, а децембра 1941. смештена у логор на Сајмишту где су умирали од глади и хладноће.

У Срему 11.04.1941. власт су преузели усташе и фолксдојчери. Усташка полиција се сместила у кући Јосипа Флајшмана, а сви обележени Јевреји морали су да носе жуту траку. Јевреји из Руме, доведени су у Сремску Митровицу и смештени у привремену логор.

Неки који су платили откуп, пуштени су кућама. Страшна је судбина сто Јевреја које је из логора смрти у Сремску Митровицу одвео усташа Иван Таљ јула 1942. у логор у Тењу, а из Тења у Аушвиц, а судбина ове групе људи била је таква, да се нико није вратио жив.

У Земуну била је слична судбина Јевреја, јер је овај град немачка војска окупирао 13.04.1941, а јула 1942. сви Јевреји су похапшени, жене су одвођене у логор у Стару Градишку, а мушкарци у Јасеновац. Сличне судбине имали су и Јевреји и у осталим мањим градовима: Инђији, Старој Пазови и Марадику.

Страдање Јевреја за време Другог светског рата

Стварањем Краљевине СХС 1918. јеврејске општине су наставиле рад под називом „јеврејска вероисповедна” (богоштовна) општина, а имале су и исту организацију као и до тада. Законом о верским заједницама од 02.12.1929. године регулисани су односи између јеврејских вероисповедних општина и државе. После атентата на краља Александра 09.10.1934. Јевреји у Војводини, који имају несређено држављанство добили су решење о изгону из државе. Од 1939. полагању војне заклетве нису могли присуствовати регрути Јевреји и рабини, већ су заклетву полагали засебно без свечаности.

Уредбом 1322 од 05.05.1940. године Јеврејима у Југославији су ограничена права у погледу обављања трговине прехранбеним производима, а одредбом 1323 истог датума ограничен је број Јевреја који су се могли уписати у средње школе и универзитете. Други јеврејски закон донесен је 1939. а овим законом је ограничена могућност рада и запошљавања, трговања и школовања.

У првим данима рата Јевреје у Војводини (Срему) задесила је велика несрећа. У Сремској Митровици власт су већ 11.04.1941. преузеле усташе и фолксдојчери. Истог дана Јевреји су пљачкани, хапшени и прогањани. Усташка полиција се сместила у кући Јосипа Флајшмана и Јевреји су морали да носе жуте траке, јеврејске радње су означене натписом „Југенгесцхехт”. У радњама су постављани тзв. комесари. Јевреји који су ухапшени, морали су да дају новац како би купили своју слободу.

Јула 1941. у Сремску Митровицу су доведени Јевреји из Руме као и јеврејски емигранти из Аустрије и смештени су у привремену логору. Понуђена је откупнина па су неки пуштени кући, док су Јевреји емигранти и мушкарци одвезени у логор Стара Градишка, а одатле су пребачени у Јасеновац, а жене и деца одведени су у логор Лобоград. Последњих 100 Јевреја из Сремске Митровице одвео је усташа Иван Таљ 29.07.1942. у 9 часова у логор у Тењи, а одатле су одведени у Аушвиц, где су стигли 26.08.1942. Од ових Јевреја, нико се није вратио кући. У Сремској Митровици, остале су на слободи две жене удате за Србе и један мушкарац ожењен Хрватицом.

У Руми усташе и фолксдојчери су преузеле власт 12.4.1941. по уласку немачке војске у град. Уведене су мере против Јевреја као и у свим другим градовима. Усташка полиција се сместила у кући Филипа Скопала.

У Земуну је немачка војска ушла у град 13.04.1941. Нова власт, која је била састављена углавном од домаћих фолксдојчера, похапсила је 14.04.1941. већи број Јевреја и то углавном трговаца и занатлија, и држала их у затвору 2-3 недеље, где су радили на теже послове.

У ноћи између 26. и 27.07.1941. у 21 час похапшени су сви земунски Јевреји, мушкарци су одведени у логор Јасеновац, а жене и деца у Стару Градишку.

У Чалми, при уласку окупатора, убијен је лекар са породицом и један трговац, док су Јевреји из Ердевика одведени у логор. Сличну судбину имају Јевреји у Инђији, Старој Пазови, Марадику а један лекар-Јеврејин је пребегао у Нови Сад.

Мађарска окупациона власт је 1942. спроводи рацију у Шајкашкој улици у Новом Саду, Старом Бечеју, Србобрану, а од 4-29. јануара убијено је 1193 Јевреја и 2000 Срба. Када су немачке трупе окупирале Мађарску, 19.03.1944, Влада доноси одлуку да Јевреји морају да носе жуту звездану траку, а поред ове одлуке доноси и наредбу, о секвестирању јеврејске имовине. Министарство унутрашњих послова Мађарске је наредило 07.04.1944. да се депортује преостало јеврејско становништво, а старост није битна. Ове наредбе су почеле да се спроводе 26.04.1944. у 5 часова ујутру. Ослобођењем Војводине октобра 1944. сви ови закони и сва наређења су престала да важе.

Од 19011 Јевреја у Војводини рат је преживело 3572 (18,7%) а погинуло је 15439. У Израел се иселило 2482 Јевреја из Војводине.

ПОСЛЕРАТНИ ПЕРИОД

Тачно евидентирање јеврејског становништва у послератном периоду није тачно утврђено, и постоје проблеми око њихо-

вог тачног броја у Војводини. После Другог светског рата много Јевреја се враћа из заробљеништва, логора, збегова и партизанских јединица. Јеврејске општине нису могле тачно утврдити тачан број Јевреја, а пописи извршени после Другог светског рата нису баш дали очекиване резултате, јер самим тим нису вршени систематски. Неки Јевреји допринели су томе, јер многи од њих више се нису изјашњавали као Јевреји, а други, који су били принуђени да напусте своју веру у предратним кризним годинама, поново су се вратили својој вери. Први послератни подаци су били сређени, а објављени октобра 1945. У овом попису, обухваћени су и Јевреји емигранти из других земаља који су у Југославији преживели рат. По овом попису, Јевреја у Војводини било је 3577. годину дана касније 1946, Јевреја је било нешто више 3729.

Стварање државе Израел

Ционистичка организација допринела је вековну тежњу Јевреја ка формирању своје државе. Ционизам је политички покрет који је основан крајем прошлог и почетком овог века. Сврха овог покрета је стварање јеврејске државе са јеврејском нацијом. Та нова, прва држава, требала је да буде у Палестини, односно на месту постојања античке јеврејске државе. После педесет година, после оснивања овог покрета, дошло је до стварања нове државе, за којом јеврејски народ тежи већ две хиљаде година. Одлуком Генералне скупштине Уједињених нација, 1948. је створена држава Израел. Наша земља је била међу првима која је признала ову државу. Јевреји који су живели у 97 земаља света, желело је да се насели у нову државу. Таласи миграција кренули су из свих земаља ка новој држави Израелу, што је довело до опадања јеврејског становништва у свим земљама у којима су претходно живели. Та иселавања су била у већини случајева организована и називала су се алије. Из Југославије било је организовано пет алија, односно таласа иселавања. Оне су биле јаке у периоду од 1948. до 1952. год. Највише Јевреја се иселило из Војводине, Македоније и Косова. По статистици која најбоље говори о бројчаном стању Јевреја, 1948. Јевреја је било 3034, а 1952. г. када се завршила пета алија, у Војводини живи 1077 Јевреја.

Унутрашње миграције и демографски подаци о Јеврејима од 1957. до данас

У послератном периоду, унутрашње миграције јеврејског становништва су биле много интензивније него данас. Данас оне уопште нису својствене овом народу и скоро их нема. Код Јевреја се појавила тежња да живе у већим јеврејским заједницама, а оне су се углавном налазиле у већим градовима. Рецимо у Београду је било око 1200 Јевреја, а само њих 200 – 300 су били рођени у Београду. Већина Јевреја се селе са својих огњишта не желећи да остану на оним местима где су претрпели страхоте рата. Пошто је обнова ратом опустошене земље узела маха, постојала је потреба за квалификованим кадровима у привреди, просвети, култури у свим већим местима, што је опет довело до миграција. Последица свих ових миграција је била у смањењу броја јеврејског становништва у мањим местима и повећање тог броја у градовима. У периоду од 1946 – 1964. увек је било више жена од мушкараца. То се објашњава чињеницом да је у рату више погинуло мушкараца од жена, а тиме и да се доста јеврејских жена удало за људе који нису Јевреји. У старосној структури, проценат младих се после рата нагло увећава, што је нормална појава са сваку заједницу.

Однос млади – стари (у распонима до 18 година старости и преко 18 година старости) већ 1864 достиже ниво какав је био непосредно после рата. То значи да је однос био три према један у корист старијих од 18 година. Бројност породице драстично опада током и после Другог светског рата. Из целих породица у току рата спасили су се само појединци који су имали среће да преживе логоре и заробљеништва. Само појединци су успели да се спасу и побегну на неко сигурније место. Године 1864 просечан број јеврејске породице је био мањи од три. Образовна структура јеврејског становништва је, и пре и после рата била на доста високом нивоу. Велики је број интелектуалаца. Индустијских радника има мало, а сељака скоро и да нема. По попису јеврејских општина, бројност јеврејског становништва за период 1957 – 1965. изгледа овако:

01.07.1957 – 1037	01.04.1959 – 1035	31.03.1965 – 1002
01.12.1958 – 1099	01.10.1964 – 984	

Из приложеног број Јевреја скоро 10 година, остао је углавном константан, без неких већих осцилација. У периоду од 1975 до данашњих дана, сакупљени су подаци по већим јеврејским општинама, стим да се чланови јеврејских заједница из мањих места воде у евиденцију већих јеврејских општина.

Јеврејска општина	године пописа и број чланова		
	1975	1980	1986
Бечеј	3	3	3
Кикинда	4	4	4
Нови Сад	244+22	288+49	271+16
/ Б. Паланка, Бач, Ердевик, Србобран, Врбас, Зрењанин, Меленци од 1980/ Суботица	230	168	192
Панчево	29+3	28+3	28+3
/Ковачица, Ковин/ Сента	9+16	10+15	10+15
/Мол, Ада, Кањижа, Хоргош/ Сомбор	46+12	37+12	37+12
/Апатин, Чонопља, Оџаци, Ратково/ Вршац	11+3	21+3	21+3
/Бела Црква, Пландиште/ Зрењанин	27+1	/	/
/Меленци/ Војводина	660	641	616
Југославија	5696	5638	5505
Процентуални однос Јевреја у Војводини Према целокупном Јеврејском становништву Југославије	11,6%	11,4%	11,1%

Зрењанинска јеврејска општина се угасила 1978, па се њени чланови од 1980, у овој табели воде под Новосадском Јеврејском општином.

Из изнетих података последњих пописа се види да број јеврејског становништва у Војводини и Југославији полако опада. С обзиром на наталитет, својствен целој Војводини, на неповољну старосну структуру, опадање јеврејског становништва има шансе да се настави.

Синагоге и гробља

Место које је служило за окупљање јеврејских заједница и обављање богослужења звало се синагога (на хебр: бет кнесет, на јидишу шил-школа). То је једна зграда где се обављала служба.

Она је могла бити скромнија или већа, што је зависило од финансијске моћи чланова заједнице. Нека места у којима су живели Јевреји, нису имали финансијску могућност да саграде синагогу, па су за време обављања верске службе одлазили до најближег места које је имало синагогу.

Просторија за молитву у синагоги била је скромна, без цртежа, ликова. Према Јерусалиму (са источне стране) постављен је Арон Хакодеш – свети ормар где су се држали свици торе (5 књига Мојсијевих написаних на кожи).

Испод ормана Арон Хакодеша постављено је вечито кандило које стално гори. Орман има врата и завесу. На средини просторије – синагоге налазило се узвишење за читање Торе (Бима или Алменор) где се налазио сто за читање свитка Торе.

Када траје богослужење приступ имају само мушкарци. Седи се у клупама. Жене се налазе у посебним просторијама, одвојене дрвеним решеткама.

Молитву обавља Хазан (кантор), а ту је и хор који такође учествује у молитви. Хор је имао и оргуље односно огуљаша, који није био Јеврејин, јер за шабат (суботу) Јевреји не раде.

Постојало је доста синагога у Војводини, а прва синагога постојала је у Новом Саду од 1717, отприлике негде код садашњег хотела Војводина. На том месту била је до 1748 када се преселила у Јеврејску (бившу Осјечку) где се и данас налази. Била је мала, па је уместо ње саграђена 1780 трећа, затим четврта 1826. Пета која и данас постоји, саграђена је на месту четврте која је порушена. Одлука да се она изгради донета је 13.03.1904.

Будипештански архитекта Липот Баумхорн радио је пројекат. Она је по начину градње подсећа на Сегединску синагогу али је већа. У склопу синагоге изграђена је и јеврејска основна школа, а у дворишту синагоге постојала је и зграда за ритуално купатило Микве и клаоница за живину. Извођач радова био је Ђула Лабаш из Суботице.

У Суботици данашња синагога подигнута је 1902 год на углу улице Димитрије Туцовића и Трга Октобарске револуције. Пројектовали су је: Марцела Комора и Јакоб Дежеа. Завршена је октобра 1902.

У Панчеву синагога је подигнута према пројекту архитекте Карла Фењвешиа из Будимпеште од 1907. до 1909. Извођач је био Фердинанд Шец. Њено отварање било је 16.5.1910.

У Великом Бечкерек (Петроварадин, Зрењанин) изградња синагоге је почела 1894, а завршена 1896. Радове је изводио Метод Кучера. Њено отварање било је 17.8.1896. Рађена је у маварском стилу и била је на спрат. Уприземљу су били мушкарци, а на спрату жене. Порушена је од домаћих Немаца 1941.

У Вршцу синагога је саграђена 1828, а њено проширење је било 1886. У Белој Цркви синагога је саграђена у улици Дејана Бранковића а почела је са радом 1899. Претходиле су јој: синагога саграђена 1835 и синагога саграђена 1865. Трећа нова срушена је 1950.

У Сомбору синагога је изграђена 1865, Извођач радова био је Карољ Гфелер. Реновирана је 1905, а постоји и данас.

У Сремској Митровици саграђена је синагога у византијском стилу. Саграђена је 1904. за време председника Јеврејске општине Јосипа Флајшмана. Извођач радова био је Иван Волнер. У Руми прва синагога је саграђена 1879, а нешто касније саграђена је и нова 1935. на истом месту као и претходна. Порушена је од стране окупатора 1943.

У Бачкој постојали су у следећим местима гробља: у Ади (постојало је око 1800), Бајмоку 1830, Бачко Петрово Село (око 1800), Бачка Топлола (1835), Бачки Петровац (1875), Кула (1840), Мол (1840) Нови Сад (1800) (старо гробље из 1717. и 1748. више не постоје), Нови Врбас (1901), Сента (1852)-претпоставља се да је једно било 1685, Стара Кањижа (1800), Стари Бечеј (1848), Сомбор (1805), Суботица (1795) Темерин (1800).

У Банату постојали су у следећим местима гробља: у Белој Цркви (постојало је једно из 18. века а 1828. отворено је ново гробље Дебелача (1886), Нови Кнежевац (старо 1832, ново 1910.) Велики Бечкерек (старо 1760, ново 1828.), Вршац (1798), Велика Кикинда (1830).

У Срему постојала су у следећим местима гробља: у Руми (1854), Сремска Митровица (1874), Земун (старо из 1747. постоји и данас).

Ова тема рада, је врло интересантна, али слабо обрађена. Заслужује опсежнија етнографска и социолошка истраживања. Рад је замишљен као мали прилог нашем познавању једне мале етничке заједнице Војводине, без неких већих претензија, што и није могуће, јер литература је више него скромна. Шта се на крају може рећи за Јевреје Војводине?

Прво, треба рећи да у Јевреји у Војводини дошли до потпуно грађанске равноправности са осталим народима и народностима, који у Војводини живе. Велика ствар за јеврејски народ је у томе што они равноправно учествују у политичком, културном и економском животу земље. Антисемитизма и дискриминације у Југославији више нема, осим у појединачним случајевима претежно код недовољно свесних људи, код којих се појављују неке антисемитске предрасуде, као реликти пропаганде од пре рата. Такви случајеви су ретки, и ако их има наилазе на општу осуду целокупног друштва.

Верски живот је препуштен сопственој жељи сваког појединца, односно припадника јеврејске националности у границама општих законских прописа који важе за све верске заједнице. У ком ће се правцу наставити живот јеврејске заједнице у Војводини и Југославији. Да ли ће она очувати свој идентитет, или ће се асимиловати са осталим народима и народностима? У друштвеним околностима, асимилаторне тенденције делују све јаче. На овај процес утиче све чешће појава мешовитих бракова, између Јевреја и нејевреја. У ком правцу ће се наставити живот јеврејских заједница у Војводини препустићемо времену, које ће нам најбоље то показати.

Литература:

- Брезник Душан (1980): *Демографија-анализа, методи и модели*, Научна књига, Београд
- Војна енциклопедија.
- Гавриловић Славко (1989): *Јевреји у Срему у XVIII и првој половини XIX века*, САНУ, Београд.
- Градско поглаварство Митровица, Историјски архив „Срем” Сремска Митровица.
- Дражић Ј. (1999): *Јевреји у Митровици*, КПЗ, Сремска Митровица.
- Дубнов С. (1961): *Кратка историја јеврејског народа*, Савез јеврејских општина Југославије, Београд.
- Извори: Матичне књиге Јеврејске вероисповедне општине; Попис споменика на јеврејском гробљу у Сремској Митровици; књига Градског поглаварства Митровица Историјски архив „Срем” Сремска Митровица.
- Јелић Д. *Кратак преглед историје суботичких Јевреја и њиховог доприноса развоју града*, Нови Сад.
- Јеврејски алманах 1929-1930* (1929): Савез јеврејских општина Југославије.
- Јеврејски алманах 1968-1970* (1968): Савез јеврејских општина Југославије, Београд.
- Јеврејски календар 1986-1987* (1986): Савез јеврејских општина Југославије, Београд.
- Јеврејски календар 1979-1980* (1979): Савез јеврејских општина Југославије, Београд
- Јеврејски народни календар 1940-1941* (1940): Савез јеврејских општина Југославије.
- Мандић Олег (1964): *Лексикон Јудаизма и кришћанства*, Хрватска, Загреб.
- Милошевић (1981): *Е-Трагом скулптора Милорада Јовановића*, Рад војвођанских музеја, Нови Сад.
- Пауковић Б. (1996): *Румски Јевреји*, Покрајински секретаријат за остваривање права националних мањина, управу и прописи, Рума.
- Sarah Kochav, *Израел-Света земља и њен сјај*, Мозаик књига.

- Зборник Јеврејског историјског музеја V* (1987): Београд (члан I Закона о еманципацији Јевреја гласи: „У коришћењу свих грађанских и политичких права, јеврејско становништво се проглашава равноправним са хрватским.”
- Шобајић Војислав (1982): *Јеврејство и Израел*, Скопље.
- Шосбергер П. (1988): *Новосадски Јевреји*, Нови Сад.
- Шосбергер Павле (1998): *Јевреји у Војводини-Кратак преглед историје војвођанских Јевреја*, Прометеј, Нови Сад.
- Шосбергер Павле (1998): *Синагоге у Војводини*, Прометеј, Нови Сад.
- Шосбергер Павле, *Прилози за историју Јевреја Новог Сада*, Нови Сад.

JUDEN IN VOJVODINA – kurze Geschichte zusammentragung

Der beschluss: Die Juden (hebraische, Ikhim, Israel, Jehudim) geboren zu den Gruppen das seminaren voliles. Chronologiceh gesohen, von truchen zeilastar bis zum heutigen tage, habe die Juden einen hedeutenden Platz im politischen und kulturellen leben unseres Gebiets eingenommen, wovon mehrere kulturellen. Reste hinterblieben sind die bestanden haben und hent noch bestehen wie die Sunagogen, Friedhofe, Schulen, Gesellschatt und ulinhlilies. All das erzahlt von leben einas Volkes auf unseren Gebiet durch Jahrhundert, die unsere Gebiete Kulturall ung geistlich richer gemacht haben.

Schlusselworten: Die Juden, Geschichte, Vojvodina, Gesellschatt, Wirtschaft, Gesundheit, Schulen, Sunagogen, Freidhofe.